



Shahid Bahonar  
University of Kerman

## Manifestation of Islamic Art Wisdom in the Decorations of Hāj-Āqā-Ali Historic House at Qasemabad, Rafsanjan with regard to the Principle of Unity in Multiplicity

Maryam Ahmadzade<sup>1</sup> , Sakine Khatoun Mahmoodi<sup>2✉</sup> 

<sup>1</sup>. Master student of Art Research, Sistan and Baluchestan University, E-mail: [maryamahmadzade@pgs.usb.ac.ir](mailto:maryamahmadzade@pgs.usb.ac.ir)

<sup>2</sup>. Assistant Professor of Art Research Department of Sistan and Baluchistan University, E-mail: [mahmoodi.s@arts.usb.ac.ir](mailto:mahmoodi.s@arts.usb.ac.ir)

Article Info	ABSTRACT
<p><b>Article type:</b> <i>Research Article</i></p> <p><b>Article history:</b> Received: <i>12 Jan 2021</i> Revised: <i>14 Feb 2021</i> Accepted: <i>14 August 2022</i> Published online: <i>7 September 2022</i></p> <p><b>Keywords:</b> <i>Hāj-Āqā-Ali House,</i> <i>Decoration,</i> <i>Islamic Art Wisdom,</i> <i>Unity within Multiplicity.</i></p>	<p>As valuable treasures, historic houses constitute a major part of urban design, representing the identity, ideology and lifestyle of people. Located at Qasemabad, Rafsanjan (Kerman Province), the Hāj-Āqā-Ali house is an outstanding work of Iranian architecture which dates back to the Qajar era. Decorations of this historic building are indicative of the application of certain principles which are in accordance with the Iranian-Islamic culture. Here, applying the Islamic principle of “unity within multiplicity” is a case in point and it’s been tried to show how it’s been represented in this historic mansion. The research is carried out in analytical-descriptive method and its data gathered through library and field studies. The gathered data is categorized in three main parts, i.e. geometry and proportions, balance and light. The mentioned factors provide the basis for further analyses. Findings of the research indicate that the factors bringing unity to the decorations have been organized on geometry of regular structures (symmetrical, vertical, concentrated and active). Rhythm and balance, as the products of frequent repetition of designs and locations, stand among the other factors of unity in the ornaments. Further, the gleams of light in stained glasses and the presence of light and shadow in different parts of the mansion play a significant role in creating unity and diversity in this historic house, all conforming with the Islamic art wisdom.</p>

**Cite this article:** ahmadzade, Maryam. Mahmoodi, Sakine Khatoun (2022). **Manifestation of Islamic Art Wisdom in the Decorations of Hāj-Āqā-Ali Historic House at Qasemabad, Rafsanjan with regard to the Principle of Unity in Multiplicity**, Iranian Civilization Research, 4(1) 185-202.

© The Author(s).

**Publisher:** Shahid Bahonar University of Kerman.



DOI: <http://doi.org/10.221103/jic.2022.19909.1115>

## English Extended Abstract

---

### 1. Introduction

Research on the background of historic buildings in each region reveals important secrets about the cultural identity of that place. Hence, studies on such buildings provide an in-depth understanding of cultural and artistic values. Located at Qasemabad, Rafsanjan, the Hāj-Āqā-Ali house is considered an invaluable treasure. Not only regarded as one of the most beautiful and most splendid works of architecture in the city, but this place is also the biggest brick house in Iran and is registered in the World Heritage Site.

Dating back to the Qajar era, the house was constructed by Hāj-Āqā-Ali, known as Za'imollāh, and entitled Amin ot-Tojjār. Having considered the breathtaking beauties of this unique monumental mansion as a part of the Islamic-Iranian civilization, it would be necessary to have an evaluation of its decorations from the perspective of Islamic art wisdom. In fact, thoughtful deliberations on the decorations are indicative of particular principles applied in the place, which could be compared to the principle of "multiplicity in unity" in Islamic ideology. Accordingly, the present research has tried to answer questions as follows: What are the main ornamental elements used at the Hāj-Āqā-Ali historic house, Rafsanjan? How has the principle of "multiplicity in unity" been manifested in the place?

### 2. Research methodology

The research is done in analytical-descriptive method and its data gathered through two ways: first, opinions on the issue of multiplicity in unity have been reviewed and evaluated for the purpose of achieving a theoretic framework; and then, the Hāj-Āqā-Ali house was documented through field studies, frequent visits and photography. On this basis, the gathered data was categorized in three main parts, including geometry (proportions), balance and light. The mentioned factors provide the basis for further analyses.

### 3. Discussion

"Multiplicity in unity" and "unity in multiplicity" are regarded an important, fundamental issues in Islamic art. Accordingly, "being" is considered unique truth with multiple hierarchies. Mystics' and Gnostics' belief in the unity of God is based primarily on such an idea that the diversity or multiplicity of creatures are absorbed or effaced into a mere unity (Bolkhari, 1390/2011: 110). Secrets hidden in such mystical instructions have made their understanding difficult; however, we can find their best manifestation in the realm of art. Artists have actually carried out the duty of bringing such deep, spiritual meanings into the real world. Most of the artists have taken into consideration three general rules for bringing the idea of "the unity of being" into view: 1. Geometry, as a means of manifesting unity in spatial order; 2. Rhythm, which reflects unity in earthly organization, indirectly into the space; 3. Light, whose relation to visible shapes could be interpreted as a comparison of that of the absolute to the ephemeral (Burckhardt, 1392/2013: 87). Proportion and symmetry are among the other factors to be considered, because if there happens to be any flaw or disorder in the meantime, there won't be any sense of unity (Bolkhari, 1390/2011: 397). The coherence and harmony between different parts in a whole, and their presence in a bigger unit is another case related to the principle of unity. Consequently, the most important elements concerning unity have been dealt with and analyzed at the Hāj-Āqā-Ali house.

To achieve better results, the principle of unity in multiplicity and its visual manifestations have been studied in the decorations and motifs of the house under the general rules of geometry, proportion, rhythm, balance, light, coherence and unity. Identifying the philosophical and aesthetic values of Islamic art in the Hāj-Āqā-Ali historic house is in fact the major objective of the present research. Here, it is believed that such an issue has not properly been dealt with, hence a thorough evaluation and a detailed study is required.

### 4. Conclusion

Findings of the research indicate that the factors bringing unity to the decorations have been organized on geometry of regular structures (symmetrical, vertical, concentrated and active). According to the studied cases, most of the motifs and designs are symmetrical. In circular stucco ornaments, at least one center of gravity is discernible. Repetition, displacement, direction changes and rotation of similar visual units in the

### *English Extended Abstract*

---

ornaments have created active structures. Identical intervals between these elements have led into repetitive and evolutionary rhythms the most evident manifestation of which could be seen in the design of the cypress trees. The displacement and rotation of bird and flower motifs is another case in point.

As an indispensable part of Islamic-Iranian ideology, light is a fairly important factor. In the Hāj-Āqā-Ali house, this element has been considered in three ways: light as the source of illumination, as color and symbol. Here, the angle of reflections with the shadows cast on surfaces could be interpreted as the manifestation of multiplicity in unity. Further, the gleams of light in stained glasses with their presence and shadows in different parts of the mansion play a significant role in creating unity and diversity in this historic house, all conforming with the Islamic art wisdom.

Incidentally, as a means of fostering unity, coherence has been manifested in the form of plants and birds. Rhythm and balance, as the products of frequent repetition of designs and locations, stand among other factors of unity in the ornaments.





## تجلی حکمت هنر اسلامی در تزیینات خانه تاریخی حاج آقا علی قاسم آباد رفسنجان (مطالعه موردی اصل وحدت در کثرت)

مریم احمدزاده<sup>۱</sup>، سکینه خاتون محمودی<sup>۲</sup> ✉

<sup>۱</sup> دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشگاه سیستان و بلوچستان. رایانامه: [maryamahmadzade@pgs.usb.ac.ir](mailto:maryamahmadzade@pgs.usb.ac.ir)

<sup>۲</sup> استادیار گروه پژوهش هنر دانشگاه سیستان و بلوچستان (نویسنده مسئول). رایانامه: [mahmoodi.s@arts.usb.ac.ir](mailto:mahmoodi.s@arts.usb.ac.ir)

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۲۷</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۱۱/۱۲</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۱۳</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۶/۲۵</p> <p>کلیدواژه‌ها: خانه حاج آقاعلی، تزیینات، حکمت هنر اسلامی، وحدت در کثرت.</p>	<p>خانه‌های تاریخی گنجینه‌های ارزشمندی هستند که بخش مهمی از بافت شهری را تشکیل داده و نشانگر هویت، شیوه تفکر و زیست مردم می‌باشند. خانه حاج آقاعلی واقع در قاسم‌آباد رفسنجان از آثار تاریخی شاخص معماری ایران است که قدمت آن به روزگار قاجار باز می‌گردد. تأمل در شیوه طراحی و تزیینات این بنا، حاکی از کاربرد اصول خاصی در زینت‌گری است که منطبق با فرهنگ ایرانی-اسلامی می‌باشد. مهم‌ترین مسئله این پژوهش؛ چگونگی کاربرد اصل وحدت در کثرت در این عمارت تاریخی است و روش کار به شیوه توصیفی-تحلیلی بوده و جمع‌آوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای و میدانی انجام گرفته‌است. اطلاعات گردآوری شده بر مبنای مهم‌ترین مؤلفه‌های تعیین شده در بخش مبانی نظری در سه بخش کلی: هندسه و تناسب، توازن و نور دسته‌بندی گردیده و تحلیل آثار بر این مبنا انجام گرفته‌است. نتیجه این بررسی حکایت از آن دارد که: عناصر وحدت‌بخش در تزیینات این بنا با تمرکز بر هندسه در تشکیل ساختارهای منظم سامان یافته‌اند. ریتم و توازن که حاصل تکرار منظم نقش‌ها است، از دیگر عوامل وحدت‌بخش در تزیینات این عمارت می‌باشد. افزون بر آن، حضور نور و سایه در بخش‌های مختلف عمارت، نقش مهمی در ایجاد وحدت در خانه حاج آقاعلی ایفا کرده که منطبق با حکمت هنر اسلامی است.</p>

استاد: احمدزاده، مریم؛ محمودی، سکینه‌خاتون (۱۴۰۱). تجلی حکمت هنر اسلامی در تزیینات خانه تاریخی حاج آقا علی قاسم‌آباد رفسنجان (مطالعه موردی اصل وحدت در کثرت)، ۴ (۱)، ۲۰۲-۱۸۵.

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان. © نویسندگان.

DOI: <http://doi.org/10.22103/jic.2022.19909.1115>



## ۱. مقدمه

تحقیق درباره پیشینه بناهای تاریخی به جا مانده در هر خطه، رازهای مهمی را درباره هویت فرهنگی آن دیار آشکار می‌سازد. از این رو، شناخت بناهای تاریخی گوناگون به جهت فراهم آوردن فهمی دقیق‌تر از ارزش‌های فرهنگی و هنری یک سرزمین ضروری به نظر می‌رسد. خانه حاج آقا علی، واقع در قاسم‌آباد شهر رفسنجان یکی از این گنجینه‌های ارزشمند است که نه تنها در زمره زیباترین و باشکوه‌ترین آثار معماری این شهر قرار دارد، بلکه به عنوان یکی از آثار شاخص معماری و بزرگ‌ترین خانه خشتی ایران ثبت جهانی گردیده‌است. این خانه توسط حاج آقا علی، معروف به زعیب‌الله رفسنجانی، ملقب به امین‌التجار ساخته شده‌است. زیبایی‌های چشمگیر این عمارت عظیم که در نوع خود منحصر به فرد می‌باشد، و تعلق آن به حوزه بزرگ تمدن ایرانی-اسلامی، ایجاب می‌کند که چگونگی تزئین این بنا از منظر حکمت هنر اسلامی مورد بررسی قرار گیرد.

### ۱-۱. بیان مسئله

جهان‌بینی اسلامی مبتنی بر اصول و ارزش‌هایی است که با حضور در فضای زیست و زندگی انسان بدان معنا بخشیده‌اند. خانه مهم‌ترین فضای زندگی انسان است که محل تجلی این نگرش‌ها و ارزش‌ها گردیده‌است. تدوین این اصول که محصول قرن‌ها ممارست و تجربه می‌باشد، بر معیارهای خاصی استوار است که شالوده حکمت هنر اسلامی را شکل داده‌اند. بسیاری از اماکن تاریخی ایران و از آن جمله، خانه حاج آقا علی، بر مبنای این اصول طراحی و ساخته شده‌اند. پیوستگی قابل‌ملاحظه تزئینات این بنا با مبانی حکمی هنر اسلامی، موضوع این نوشتار است. مهم‌ترین مسئله این پژوهش، تبیین چگونگی طراحی نقوش و تزئینات خانه حاج آقا علی از منظر حکمت هنر اسلامی می‌باشد. تأمل در تزئینات این بنا، حاکی از کاربرد اصول خاصی در زینت‌گری است که قابل انطباق با اصل کثرت در وحدت می‌باشد. بر این مبنا مهم‌ترین سؤالات این تحقیق بدین قرار است که: عمده‌ترین نقوش و تزئینات به کار رفته در خانه حاج آقا علی رفسنجان شامل چه مواردی است؟ و اصل حکمی وحدت در کثرت چگونه در این بنا تجلی یافته‌است؟

### ۱-۲. پیشینه تحقیق

بررسی انجام شده در خصوص شیوه طراحی و تزئین خانه حاج آقا علی قاسم‌آباد، تا زمان انجام این پژوهش حکایت از آن دارد که بنای مذکور چندان مورد توجه پژوهشگران قرار نگرفته‌است. اندک پژوهش‌های منتشر شده در این زمینه عبارتند از: روشنی (۱۳۹۹)، در کتاب عمارت کویر، به معرفی تزئینات خانه حاج آقا علی پرداخته‌است. رجبی و رضایی (۱۳۹۵) نیز در مقاله «آرایه‌های گچبری بزرگ‌ترین خانه خشتی جهان (خانه حاج آقا علی قاسم‌آباد رفسنجان)» نقوش مختلف این بنا را از نظر شیوه طراحی بررسی کرده‌اند. همچنین راستی‌دوست (۱۳۹۵) در مقاله «خانه تاریخی حاج آقا علی بزرگ‌ترین خانه خشتی جهان»، ضمن مطالعه تاریخی بنا، به آسیب‌شناسی آن نیز پرداخته‌است. در زمینه تجلی وحدت در اجزای معماری و ارتباط آن با مبانی عرفانی نیز پژوهش‌های متعددی در خانه‌ها، محله‌ها و شهرهای مختلف ایران انجام شده که از آن جمله می‌توان به: (انصاری و همکاران، ۱۳۹۲)، (علی‌آبادی، ۱۳۹۲)، (صارمی و همکاران، ۱۳۹۵)، (تقی‌زاده و تقوایی، ۱۳۹۸)، اشاره کرد. پرداختن به عناصر کالبدی، زیبایی‌شناسی و فلسفی، وجه شاخص پژوهش‌های صورت گرفته در این عرصه‌است.

سوابق بررسی شده در این بخش حکایت از آن دارد که: خانه حاج آقا علی، تا کنون چندان که باید، مورد توجه پژوهشگران این عرصه قرار نگرفته و ضرورت دارد ارزش‌های هنری و زیبایی‌شناختی این عمارت تاریخی بیش‌تر مورد توجه قرار گیرد.

### ۳-۱. ضرورت و اهمیت تحقیق

اهمیت این پژوهش در معرفی یکی از شاخص‌ترین نمونه‌های معماری ایران و تبیین تدابیر زیبایی‌شناختی رایج در آن با مبانی حکمت هنر اسلامی است. از سوی دیگر خانه حاج آقا علی بخشی از میراث فرهنگ و تمدنی ایران اسلامی است که امروزه در معرض زوال قرار گرفته و لازم است توجه پژوهشگران عرصه فرهنگ و هنر به این سرمایه ارزشمند جلب شود. معرفی و شناساندن زیبایی‌های این عمارت تاریخی می‌تواند در جلب توجه علاقمندان فرهنگ و هنر ایرانی به این عمارت تاریخی مؤثر باشد.

### ۴-۱. روش تحقیق

روش کار در این پژوهش به شیوه توصیفی-تحلیلی است و جمع‌آوری اطلاعات به دو شیوه انجام یافته‌است. بدین ترتیب که در بخش اول برای دستیابی به چارچوب نظری مناسب و ارائه مدل تحلیلی، آراء مطرح شده در مورد کثرت در وحدت و وحدت در کثرت، مورد بازخوانی قرار گرفته و مهم‌ترین اصول آن که قابل استفاده در این پژوهش می‌باشند، برگزیده شدند. در گام دوم خانه حاج علی آقا مورد مطالعه میدانی، بازدید و عکس‌برداری قرار گرفت و بر مبنای مؤلفه‌های تعیین شده در بخش مبانی نظری، اطلاعات به دست آمده در سه بخش کلی: هندسه و تناسب، توازن و نور دسته‌بندی و مورد تحلیل استنباطی قرار گرفتند.

### ۲. مبانی نظری

یکی از مهم‌ترین و بنیادی‌ترین مباحث رایج در هنر اسلامی، اصل وحدت در کثرت و کثرت در وحدت است. مطابق این نظریه، وجود حقیقت واحدی است دارای مراتب متعدد و باور عارفان حقیقت به یگانگی ذات باری‌تعالی بر این اصل اساسی استوار گردیده که تعدد موجودات در یگانگی وحدت محض فانی گردیده‌است (بلخاری قهپی، ۱۳۹۰: ۱۱۰). این نظریه که بیش‌تر با عنوان «وحدت در کثرت» شهرت یافته، مبتنی بر این اندیشه بنیادی است که حقایق عینی وجود با یکدیگر هم وحدت دارند و هم تمایز، ولی تمایز آن‌ها وحدت را خدشه‌دار نمی‌کند همچون نور و درجات مختلف آن (سبزواری، ۱۳۱۴: ۱۰۵). ما می‌توانیم واقعیت رنگ‌ها را بپذیریم بدون آن که مدعی وجودی مستقل برای هر کدام از آن‌ها شویم. سرخ و سبز تنها به واسطه نور وجود می‌یابند در حالی که در جوهر درخشانشان واحد و از حیث واقعیات خاصشان کثیرند (چیتیک، ۱۳۹۲: ۲۷). بر این مبنا، مراتب وجود با نورالانوار شروع می‌شود. ذات نخستین، یعنی خدا، پیوسته نورافشانی کرده و بدین قرار تجلی می‌یابد. در این فراگشت، حیات در موجودات جریان می‌یابد. سهروردی به عنوان یکی از اثربخش‌ترین چهره‌های این تفکر، به وحدتی اشاره می‌کند که وحدت حقیقت خوانده می‌شود و بر این باور استوار است که کثرت عالم وجود را حقیقتی واحد در بر گرفته و منشاء همه کثرات نیز همین حقیقت واحد است. این آموزه‌های هستی‌شناختی با حرکت باطنی انسان به سوی کمال، معنا پیدا می‌کند و در آرای عرفا و اندیشمندان برجسته‌ای همچون: ابن عربی، ملا عبدالرزاق کاشانی (ف ۷۳۶ ه.ق)<sup>۲</sup> و ملا صدرا<sup>۳</sup> به نحو بارزی ترسیم گردیده‌است.

<sup>۱</sup>- شمار بسیاری از عرفای مسلمان همچون: ابن عربی، شهاب‌الدین سهروردی، شیخ محمود شبستری، عزیزالدین نسفی و ملا صدرا در آثار خود به مبحث وحدت وجود پرداخته‌اند.

<sup>۲</sup>- کاشانی، ملا عبدالرزاق، ۱۳۸۵، شرح منزل السائرین، قم: بیدار.

<sup>۳</sup>- ملاصدرا در کتاب الحکمة المتعالیة فی الأسفار العقلیة الاربعه، بدین موضوع پرداخته‌است.

رازواری وجود و عظمت نهفته در این تعالیم عرفانی که فهم آن‌ها را برای عموم دشوار می‌سازد، بهترین و بارزترین تجلی خود را در ساحت هنر یافته و هنرمندان عهده‌دار ترجمان این تعالیم عمیق در عالم ناسوت گردیده‌اند. بدین ترتیب هنر قدسی در هر چهره و بیانی جهان را تجلی‌گاه حق تلقی کرده و آن را به زیباترین شکل نمودار می‌سازد چرا که عالم تجلی زیبایی و حُسن الهی بوده و هر یک از موجودات متجلی‌کننده مرتبه‌ای از جمال الهی می‌باشند.<sup>۱</sup> انواع هنرهای اسلامی به صور گوناگون متأثر از این حقایق عرفانی است. بارزترین وجه این تفکر را می‌توان در کاربرد عنصر نور در معماری ایرانی مشاهده کرد. در معماری اسلامی، عامل نور به مثابه تمثیلی از وجود و خرد الهی در غلظت و تیرگی ماده نفوذ کرده و به آن کرامت می‌بخشد تا نفس بشری را که خود ریشه در عالم نور دارد، آشیان دهد (نصر، ۱۳۷۰: ۸۷). رنگ که تبلور نور است، در این عرصه آینه‌دار نور گردیده و کثرات نور را نمایان می‌سازد. نکته مهم دیگر، در هنر اسلامی تفکر و توجه عمیق به مراتب تجلیات است. مسلمین که به جهت محدودیت در تصویرگری نقوش انسانی و حیوانی نمی‌توانسته‌اند تلقی توحیدی خود از عالم هستی را در قالب توده‌های مادی سنگ و فلز بریزند، با تهدید فضا و ایجاد حجم با تزئیناتی که به کاربرد انواع نگاره‌های هندسی و اسلیمی انجامید، این جنبه را جبران و نقش و نگارهای عرشی را در صورت تنزیهی ابداع کرده، توحید و مراتب تقرب به حق را بدین گونه مجسم ساخته‌اند. در معماری اسلامی کاربرد این شیوه، بنا را به مجموعه‌ای متحد و ظرفی مطابق با تفکر وحدت وجودی بدل می‌سازد (مددپور، ۱۳۸۴: ۲۸۴).

بیش‌تر این هنرمندان برای نمودار ساختن اندیشه وحدت وجود سه قاعده کلی را مورد توجه قرار می‌دهند: ۱- هندسه که وحدت را در نظم فضایی جلوه‌گر می‌کند. ۲- وزن که وحدت را در نظم دنیوی و به صورت غیرمستقیم در فضا نمودار می‌سازد. ۳- روشنایی (نور) که نسبت آن با شکل‌های قابل رؤیت مانند وجود مطلق است به موجودات محدود (بوکهارت، ۱۳۹۲: ۸۷). از دیگر اصول مورد توجه در این عرصه می‌توان به تقارن و تناسب اشاره کرد به نحوی که اگر در وجود و حضور این قدر و توازن خللی وارد شود، قطعاً نمودار وحدت نخواهد بود (بلخاری قهی، ۱۳۹۰، ۳۹۷). انسجام اجزا در یک کل و مشارکت در واحدی بزرگ‌تر، از دیگر موارد پیوسته با اصل وحدت است. بر این مبنا مهم‌ترین عناصر وحدت بخش در خانه تاریخی حاج آقا علی بر مبنای شاخصه‌های ذکر شده در این بخش، و ویژگی‌های این بنا، مطابق جدول شماره ۱ مورد بررسی قرار می‌گیرد.

<sup>۱</sup> «به یقین، عالم جز تجلی حق در صورت‌های اعیان ثابت نیست که وجود این اعیان بدون وجود آن تجلی، محال می‌گردد و تنها آن تجلی است که به انواع و صور گوناگون و به مقتضای حقایق و احوال این اعیان ظهور می‌کند» (ابن عربی، ۱۳۸۹: ۱۷۵).



جدول ۱: عناصر وحدت بخش در هنر اسلامی، تنظیم جدول: نگارندگان، (تاریخ تدوین: ۱۴۰۱).

شاخص ترین عناصر وحدت بخش بر سیر کثرت به وحدت در هنر اسلامی			
تجلی	هندسه و تناسب	ساختار	چیدمان عناصر بصری بر پایه اصولی صورت می گیرد که با ایجاد تعامل و نظم میان عناصر، پیکره کلی طرح را در یک مجموعه سامان می بخشد.
			متقارن و متقابل
			عمودی
			متممکز
		ریتم	اساس ریتم در واقع یک الگو است که مدام تکرار می شود.
	توازن	توازن بیانگر روابط متعادل عناصر بصری است. هر گاه در یک اثر تجسمی انرژی بصری اجزای آن با یکدیگر و نسبت به کل اثر متعادل باشند. آن اثر دارای ترکیبی متوازن است. اگر چه ممکن است اجزای آن نسبت به یکدیگر قرینه نباشند.	
نور	نور فیزیکی	روشنایی.	
		نور و رنگ.	
		نمادهای مرتبط با نور.	
انسجام		اجزای متکثر کلیتی واحد و منسجم را شکل می دهند.	

### ۳. معرفی خانه حاج آقا علی

خانه حاج آقا علی در بخشی از شهر رفسنجان با نام قاسم آباد قرار گرفته است. ظاهراً هسته اولیه قاسم آباد، در اوایل دوره قاجار (۱۲۱۰-۱۳۴۴ ه.ق / ۱۷۹۶-۱۹۲۵ م) در قالب یک آبادی تاسیس گردید که شامل تمام امکانات یک شهر در آن دوره می شد.

با آمدن حاج آقا علی منطقه قاسم آباد تحولی چشمگیر یافت. باستانی پاریزی در قسمتی از کتاب پیغمبر دزدان، درباره وی می نویسد: «ظاهراً باید این نامه را پیغمبر، به نام حاج آقا علی رفسنجانی نوشته باشد که کاروانسرا، آب انبار و مسجد او در کرمان است. این مسجد و کاروانسرا به نام حاج آقا علی معروف است ... حاج آقا علی در ابتدا مردی نادار و پيله‌ور بود که اثاثیه خود را بر پشت، از کرمان به رفسنجان می رساند، اما کم کم کارش بدان جا رسید که در یک گزارش رسمی دربار ناصرالدین شاه در ۱۲۹۸ در باب او نوشته شده: «حاج آقاعلی تاجر، الحال اربابی معتبر در رفسنجان به هم رسانیده است و بسیار اعتبار دارد و به جمیع ولایات و بندرات داد و ستد دارد» (باستانی پاریزی، ۱۳۵۴: ۲۰۴). بنا بر نظر باستانی پاریزی همین گزارش باعث شد که چندی بعد کار حاج آقاعلی به سر آید.

### ۳-۱. مشخصات و معماری بنای حاج آقا علی

خانه حاج آقا علی با زیربنایی بالغ بر هفت هزار متر مربع، یکی از بزرگترین خانه‌های خشتی جهان به شمار می آید که در سال ۱۱۳۶ هجری شمسی بنا گردیده است (تصویر ۱).



تصویر ۱: نمایی از خانه حاج علی آقا، مأخذ: نگارندگان، (۱۴۰۰).

دور تا دور خانه، با دیوار خشتی بلندی محصور شده است که از این حیث، می توان آن را در زمره آثار معماری درون گرا به شمار آورد. به نظر می رسد علاوه بر توجه به اصل محرمیت در ساخت بنا، ویژگی های کویری و اقلیمی روستای قاسم آباد یعنی: خشکی و گرمای سوزان هوا، وزش بادهای موسمی و حرکت شن های روان، باعث رعایت اصل درون گرایی در ساخت این عمارت شده است. خانه دارای حیاط مرکزی با حوض آبی در قسمت وسط، گنبد، ایوان و بادگیر است. خانه حاج آقا علی در دو طبقه طراحی گردیده و دارای دو بخش زمستان نشین و تابستان نشین می باشد. قسمت تابستان نشین این عمارت، دارای پنجره های متعدد و درهای مرتفعی است که به جهت تهویه هوا و تأمین آسایش، رو به باغچه و حیاط تعبیه شده اند اما در قسمت زمستان نشین ارتفاع درها و پنجره ها کاهش یافته و برای ایجاد گرمایش از شومینه های دیواری استفاده شده است. از اصلی ترین و زیباترین بخش های خانه حاج آقا علی می توان به: حوضخانه، تالار شاه نشین یا بهاره، تالارهای پاییزی و زمستانی اشاره کرد.

### ۲-۳. تزئینات معماری خانه حاج آقا علی

تزئینات خانه حاج آقا علی به سه شکل عمده قابل ملاحظه است: آجرکاری، گچبری و استفاده از شیشه کاری های زیبا برای ساخت در و پنجره ها که انعکاس نور چشمگیری را در ساعات مختلف روز ایجاد می کند.

#### ۱-۲-۳. تزئینات آجری

آجرکاری اغلب در تزئینات بیرونی عمارت قابل مشاهده است. بخش عمده ای از تزئینات حیاط اصلی را آجرکاری های ساده و هندسی تشکیل می دهند. تصویر ۲ نمونه ای از تزئینات آجرکاری خانه حاج آقا علی را نشان می دهد.



تصویر ۲: نمونه ای از تزئینات آجرکاری خانه حاج آقا علی، مأخذ: نگارندگان، (۱۴۰۰).

### ۳-۲-۲. تزیینات گچبری

فضای داخلی عمارت حاج آقا علی به طور عمدۀ با گچ پوشانده شده است. تقسیم بندی سقفها، مشبک های گچی و کادربندی طاقچه ها و رفها، همچنین ایجاد فرم های تزیینی گوناگون، با گچ اجرا شده است. نقوش تزیینی اغلب دارای بن مایه های اصیل ایرانی می باشند که در بخش های دیگر این پژوهش بدان پرداخته می شود.

**تزیینات هندسی:** شامل یزدی بندی، کاربندی و رسمی بندی است و بیش تر در فضاهایی همچون هشتی ها و اتاق حوض خانه دیده می شوند (تصویر ۳).



تصویر ۳: نمونه ای از تزیینات گچبری خانه آقا علی (تزیینات هندسی)، مأخذ: (نگارندگان، ۱۴۰۰).

### تزیینات اسلیمی:

تزیینات اسلیمی اغلب شامل تزیینات گیاهی و یا تلفیقی از نقوش هندسی و گیاهی است. نقش مایه های درخت سرو، نقوش گیاهان و پرندگانی چون هدهد از زیباترین تزیینات گچی این عمارت است که در بخشی از عمارت، موسوم به خلوت تاج خانم اجرا گردیده اند (تصویر ۴).



تصویر ۴: نمونه ای از تزیینات گچبری خانه حاج علی آقا (تزیینات اسلیمی)، مأخذ: (نگارندگان، ۱۴۰۰).

### ۳-۲-۳. تزیینات چوب و شیشه کاری

در ساخت درب و پنجره های بنا از چوب با تزئینات گره چینی و شیشه های رنگی که فاصله بین گره ها را پر می کنند استفاده شده است. بعضی از نورگیرهای بنا نیز دارای تزئیناتی با چوب و شیشه های رنگی می باشند. (تصویر ۵).



تصویر ۵: تزیینات چوب و شیشه کاری خانه حاج آقا علی، مأخذ: (سایت گردشگری ایران).

#### ۴- مطالعه اصل وحدت در کثرت در تزیینات و نقوش خانه حاج آقا علی

با توجه به مطالب گفته شده در بخش مبانی نظری، اصل وحدت در خانه حاج آقا علی به شرح ذیل قابل بررسی است:

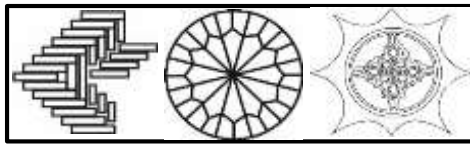
##### ۴-۱. هندسه و تناسب

ایجاد زیبایی بصری و نظم در معماری همواره با استفاده از قوانین هندسی صورت پذیرفته است. تعادل و توازن اجزا که مرهون اندازه گیری است، می تواند بر رابطه هندسه و معماری صحنه گذارد.<sup>۱</sup> این موضوع در خانه حاج آقا علی، علاوه بر کالبد معماری در تزیینات بنا نیز دیده می شود. واحدهای بصری مشابه، محاط در دایره در تزیینات چوبی و گچبری، همچنین کاربرد آجرهای مستطیل شکل منظم برای تزیین سطوح بیرونی بنا، چنان که در تصویر ۶، نشان داده شده است، وجه بارزی از تناسب هندسی در تزیینات این بنا است (تصویر ۷).



تصویر ۶: نظم هندسی در تزیین بنا، مأخذ: (سایت گردشگری ایران).

<sup>۱</sup> - وجه دیگری از کاربرد ریاضی، تعامل میان این علوم با حکمت نظری است که فلاسفه ای همچون: ابو اسحاق کندی و ابو نصر فارابی بدان پرداخته اند (بلخاری قهی، ۱۳۹۵: ۸۰). این اندیشه که با همت اندیشمندانی مانند ابن سینا و گروه اخوان الصفا قوام یافت، (نجیب اوغلو، ۱۳۸۹: ۱۸۱)، تا به امروز نیز در هندسه و معماری اسلامی تداوم یافته است.



تصویر ۷: از راست به چپ: نظم هندسی در گچبری، تزیینات چوب و آجرکاری، مأخذ: نگارندگان، (۱۴۰۰).

(همچنین نک: تصویر ۲ و ۳). ابعاد یکسان و کاربرد منظم آجر، گونه‌ای نقش مکرر را در نمای بیرونی عمارت ایجاد می‌کند که ضمن ایجاد وحدت، کارمایه تزیینی مستحکمی نیز برای بنا محسوب می‌شود. اصل هندسه و تناسب در ساختار معماری خانه حاج آقا علی مطابق جدول شماره ۲ قابل توجه است. جدول ۲: نظم هندسی در خانه تاریخی حاج آقا علی، تنظیم جدول: نگارندگان، (تاریخ تدوین: ۱۴۰۱).

ردیف	نظم هندسی	توضیح	نظم هندسی در تزیینات بنا	نمونه تزیینات
۱	متقابل و متقارن	تکرار واحدهای بصری پیرامون یک محور مهم‌ترین ویژگی تقارن است.	برای بسیاری از نقوش تزیینی می‌توان حداقل یک محور تقارن در نظر گرفت که سایر اجزا پیرامون آن سامان یافته‌اند.	
۲	عمودی	این ساختار بر کیفیت، استحکام و ایستایی تأکید دارد.	تزیینات گیاهی پیرامون طاق‌نماها و گچبری‌های قاب‌بندی شده در مستطیل‌های ایستاده که دارای ترکیب ایستا می‌باشند.	
۳	متمركز	در این ساختار عنصر اصلی در مرکز قرار گرفته و بقیه عناصر تصویر پیرامون آن سامان می‌یابند.	با توجه به ماهیت متکثر عناصر در تزیینات گچبری یا پنجره‌های مدور، در بسیاری از موارد می‌توان یک مرکز ثقل برای آن‌ها متصور شد.	
۴	فعال	در ساختار فعال، سامان‌دهی اجزا از یک نظم مشخص پیروی نمی‌کند.	تکرار، جابه‌جایی، تغییر جهت و چرخش واحدهای بصری مشابه، در تزیینات گچبری، ساختارهای پویا ایجاد کرده‌است.	

#### ۲-۴. ریتم

وقوع منظم و مکرر یک یا چند عنصر تصویری در فضا که با فاصله‌ها یا تقطیع‌های یکسان همراه است، ریتم یا ضرب نامیده می‌شود (فلدمن، ۱۳۷۸: ۲۷۸). تکرار هماهنگ خطوط، اشکال یا فرم‌ها، اغلب به عنوان تدبیری برای ساماندهی فضاها به کار می‌رود. تصویر شماره ۷ نمونه‌ای از کاربرد ریتم در خانه حاج آقا علی را نشان می‌دهد که به صورت ریتم تکراری در طراحی فضای داخلی و ریتم تکاملی در تزئینات گچبری به شکل درخت سرو دیده می‌شود. ریتم تکاملی که محصول تکرار و تغییر در حجم یا اندازه به صورت منظم است، چشم بیننده را به یک نقطه (نقطه اوج) هدایت می‌کند (همان‌جا: ۲۸۰). در تصویر ۸، جهت‌گیری عناصر تصویری به سمت بالا و جایگاه پرندگان بر فراز آن، نمونه‌ای از ریتم تکاملی است.

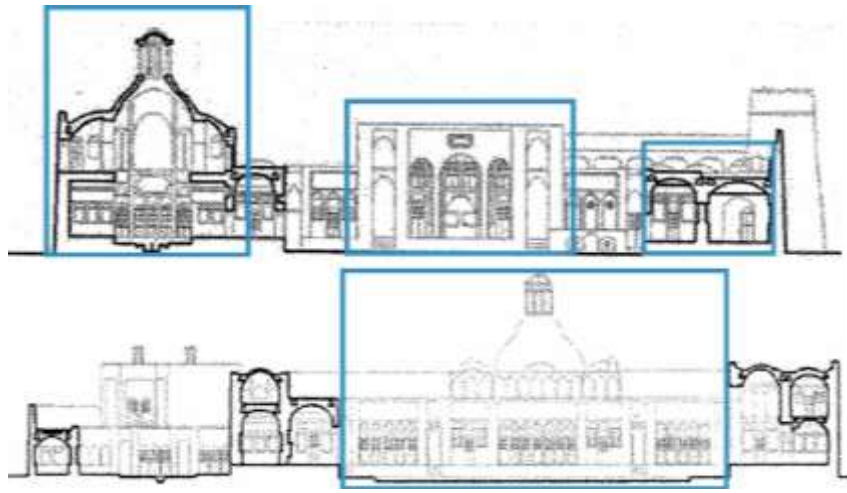


تصویر ۸: نمونه‌ای از کاربرد ریتم در خانه حاج آقا علی، ریتم تکاملی (درخت سرو) و ریتم تکراری، مأخذ: (نگارندگان، ۱۴۰۰).

#### ۳-۴. توازن

توازن بیانگر روابط متعادل عناصر بصری است. وزن می‌تواند از طریق جابه‌جایی یا تکرار منظم نقش‌ها، موقعیت‌ها، مسافت‌ها، زاویه‌ها و فاصله‌ها برقرار شود (کپس، ۱۳۸۲: ۵۰). هر گاه در اثری، انرژی بصری اجزا با یکدیگر و نسبت به کل اثر متعادل باشند. آن اثر دارای ترکیبی متوازن است حتی اگر اجزای آن نسبت به یکدیگر قرینه نباشند. نمای بیرونی در این عمارت، دارای بخش‌بندی‌هایی متشکل از واحدهای بصری مشابه است که اگر چه در برخی از قسمت‌ها به صورت قرینه به کار رفته‌اند، اما به طور کلی نمی‌توان برای نما به صورت یکپارچه خط تقارن مشترکی را در نظر گرفت. تقارن و توازن در بخش‌هایی از نما به صورت واحدهایی مجزا در تصویر ۹ نشان داده شده‌اند.





تصویر ۹: توازن در نماهای جنوبی (تصویر بالا) و شرقی (تصویر پایین) خانه حاج آقا علی، مأخذ: (روشنی).

حفظ ریتم و هندسه موزون، از دیگر موارد پیوسته با این اصل است. با جا به جایی سمت‌ها، فاصله‌ها و حرکت واحدهای بصری، می‌توان توازنی پویا را برقرار کرد. وزن‌ها می‌توانند با هم تطابق داشته، گسترده شوند و شکلی موزون را در سطحی بالاتر فراهم آورند (همان‌جا). تصویر ۱۰ نمونه‌ای از تزیینات خانه حاج آقا علی است که تکرار، چرخش و جا به جایی فرم پرنده و گل در آن نوعی توازن پویا ایجاد کرده‌است.



تصویر ۱۰: نمونه‌ای از کاربرد توازن در گچبری خانه حاج آقا علی، مأخذ: (نگارندگان، ۱۴۰۰).

#### ۴-۴. نور

در اندیشه مسلمانان، نور همواره با مفاهیم والایی و قداست در ارتباط بوده، وجه وحدانی این نگرش در عبارت قرآنی «الله نور السموات والارض» (قرآن، ۲۴: ۳۵) مورد تأکید قرار گرفته‌است. درک توأمان نور فیزیکی و نور معنوی، بخش مهمی از معماری ایرانی-اسلامی را تشکیل می‌دهد. در خانه حاج آقا علی نور را می‌توان به سه شکل مورد توجه قرار داد: نور به عنوان روشنایی، نور و رنگ، نمادهای مرتبط با نور.






– **نور فیزیکی:** در خانه حاج آقا علی بخش زیادی از روشنایی فضای داخلی توسط نور طبیعی تأمین می‌شود. زاویه تابش نور بر روی سطوح که به ایجاد سایه در زوایا و گوشه‌ها می‌انجامد، تجلی کثرت در وحدت است. در نورگیر زیر گنبد، تابش نور از یک نقطه بر گچبری‌ها، طرحی از شعاع‌های نورانی و چشمه خورشید را تداعی می‌کند (تصویر ۱۱).



تصویر ۱۱: چگونگی حضور نور طبیعی در خانه حاج علی آقا، مأخذ: (سایت گردشگری ایران).

- **نور و رنگ:** نکثر نور سفید به انوار رنگی متعدد که وجه زیبایی‌شناختی بارزی در معماری ایرانی دارد، از دیگر تجلیات اصل وحدت در کثرت است. درخشش نور در شیشه‌های رنگی و حضور نور و سایه در بخش‌های مختلف، نشان از آگاهی هنرمندان به قوانین فیزیک نور و رنگ در کیفیت‌بخشی به محیط دارد (تصویر ۵).

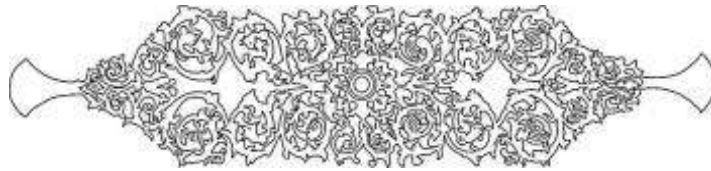
- **نمادهای مرتبط با نور:** علاوه بر حضور فیزیکی نور، وجود نمادهای تصویری متعدد مرتبط با نور از دیگر ویژگی‌های خانه حاج آقا علی است. بخشی از مهم‌ترین نمادهای قابل توجه در این حیطة، در جدول شماره ۳ قید شده‌است. جدول ۳: نمادهای تصویری مرتبط با نور، تنظیم جدول: نگارندگان، (تاریخ تدوین: ۱۴۰۱).

ردیف	نماد	توضیح	نمونه تزیینات
۱	خورشید	از بین عناصر زیست‌شناختی، خورشید مهم‌ترین مظهر طبیعی قداست است. خورشید فرشته فروغ و روشنایی است. در نمادگرایی، خورشید به منزله چشم اهورامزدا و در متون اسلامی، چشم همه آگاه خداوند است (بهزادی، ۱۳۸۰: ۵۵).	
۲	خروس	خروس را سمبل آگاهی، رستاخیز و پیک سحر دانسته‌اند (یاحقى، ۱۳۷۵: ۱۷۹-۱۸۰). از این‌رو خروس با نور و روشنایی ارتباط دارد.	
۳	سرو	سرو با ظاهر مخروطی، طرحی از شعله را تداعی می‌کند، در فرهنگ ایرانی نمادی از آتش مقدس است (موسوی بجنوردی، ۱۳۹۷، ج ۵: ۲۲۴) و از این‌رو با عنصر نور ارتباط دارد.	
۴	گل لوتوس	گل لوتوس، تداعی چرخ است که با خورشید در پیوند می‌باشد. نیلوفر با برآمدن آفتاب باز و با فرو رفتن آن بسته می‌شود و از این رو مظهر خورشید است (حسنوند و شمیم، ۱۳۹۳: ۲۳).	
۵	هدهد	هدهد در ادبیات عرفانی رمز شیخ بوده و در منطق الطیر راهنمای مرغان به سوی سیمرغ است (شمیسا، ۱۳۷۷، ج ۲: ۱۱۲۴). ارتباط هدهد با نور را شاید بتوان با تبیین جایگاه سیمرغ بهتر درک کرد: «پرواز کند بی جنبش و بپرد بی پر و نزدیک شود بی قطع اماکن و همه نقش‌ها از اوست و او خود بی‌رنگ، همه بدو مشغول‌اند و او از همه فارغ» (سهروردی، ۱۳۴۸: ۳۱۵). مبین این است که سیمرغ را چیزی در حد «جلوه حق» دانسته‌اند (یاحقى، ۱۳۸۶: ۵۰۵).	



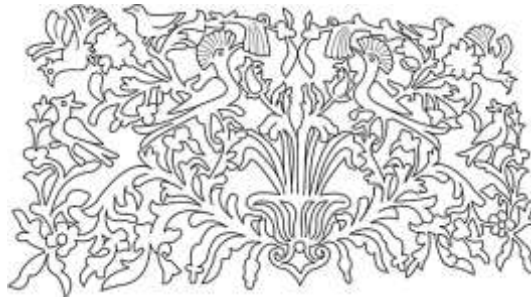
#### ۴-۵. انسجام و وحدت

انسجام دلالت بر پیوستگی و تعلق به یکدیگر در یک اثر هنری می‌کند (فلدمن، ۱۳۷۸: ۲۷۲). سامان‌دهی عناصر بصری با ایجاد ارتباط میان اجزا از شگردهایی است که در هنر اسلامی برای ترسیم نقوش مورد استفاده قرار می‌گیرد. این امر وحدت را در اثر به کمال می‌رساند. چنان‌که پیش‌تر و در بخش مبانی نظری گفته شد، اصل «وحدت در کثرت»، مبتنی بر این اندیشه بنیادی است که حقایق عینی وجود با یکدیگر هم وحدت دارند و هم تمایز، ولی تمایز آن‌ها وحدت را خدشه‌دار نمی‌کند. این اندیشه که در هنر اسلامی بازتاب وسیعی داشته‌است، در مجموعه‌ای از نقش‌پردازی‌های گسترده پدیدار گردیده و هنرمندان همواره بر غنای آن افزوده‌اند. از مشهودترین نمونه‌های قابل توجه در این مبحث می‌توان به مجموعه‌ای از نقوش گیاهی اشاره کرد که در فرایند تبدیل به اسلیمی‌های در هم پیچیده یا نقش‌های افشان، طرحی منسجم و هماهنگ را پدیدار می‌سازند. در گچ‌بری‌های خانه‌ی حاج آقا علی نمونه‌هایی از این نقوش دیده می‌شوند. تصاویر شماره ۱۰ و ۱۲ از این شمارند.



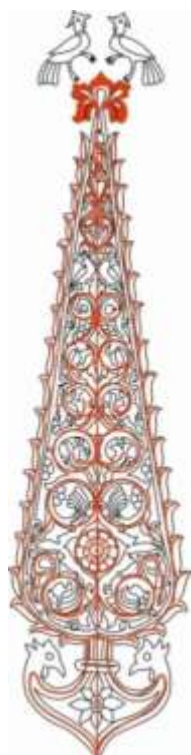
تصویر ۱۲: تجلی وحدت در نمونه‌ای از گچ‌بری‌های خانه‌ی حاج آقا علی، مأخذ: (نگارندگان، ۱۴۰۰).

نیاز اصلی ذهن آدمی به ایجاد ارتباط میان پدیده‌ها، همواره به ایجاد کلیت‌های بزرگ‌تر منجر می‌شود. چرا که همواره شکل بزرگ‌تر پیش از شکل‌های کوچک‌تر بر دیده می‌نشیند که منطبق با اصل وحدت است. گاه این امر، نتیجه‌ی ایجاد انسجام با قاب‌بندی است. اما پس از آن ذهن به کنکاش در جزئیات می‌پردازد. تعداد، تنوع و تکرار عناصر که منطبق بر کثرت است، گاه نشان از چیرگی بخش‌هایی از این اجزا بر سایر عناصر دارد که می‌توان آن را محور سامان‌دهی عناصر قلمداد کرد. در تصویر ۱۳، شیوه‌ی جانمایی عناصر، یک قاب مستطیل شکل را ایجاد کرده که طرح کلی در داخل آن ساماندهی شده و با اصل وحدت سازگاری دارد. با دقت در جزئیات، نقش گلدان و هدیه‌ها در دو طرف آن، به عنوان محور سامان‌دهی عناصر قابل تشخیص است که با دقت بیشتر، تفکیک نقوش و ایجاد تمایز میان آن‌ها امکان‌پذیر می‌گردد. اما نظم موزون عناصر گیاهی در سرتاسر نگاره به عنوان عاملی انسجام‌آفرین، میان عناصر ارتباط و وحدت ایجاد کرده‌است.



تصویر ۱۳: وحدت در یک نمونه گچ‌بری، مأخذ: (نگارندگان).

گاه شیوه جایگزینی عناصر در یک طرح، ضمن ایجاد انسجام و وحدت، مفاهیم خاصی را منتقل می‌کند که در هنر اسلامی در بسیاری از مواقع با اصل عرفانی تعالی در ارتباط است. در تصویر ۱۴، اصل وحدت در کثرت به شکل یک حرکت استعلایی رو به بالا با تغییر حجم و اندازه دوایر و مارپیچ‌های داخلی در دو طرف محور عمودی، همچنین حرکت متقارن و رو به بالای برگ‌های درخت در وجه بیرونی شکل، در هم آمیخته و مفهوم استعلا را مورد تأکید قرار می‌دهد. اگر مفهوم نمادین درخت سرو را در پیوند با عنصر نور، با مفهوم خروس و گل لوتوس در همین حیطه ترکیب کنیم، آنگاه درک معنای نمادین درخت سرو و پرند در ارتباط با مفهوم کمال بهتر فهمیده می‌شود.



تصویر ۱۴: اصل وحدت در کثرت  
همراه با تعالی در نمونه‌ای از  
گچبری‌های خانه حاج آقا علی،  
مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۰.

## نتیجه گیری

شاخصه‌های کثرت در وحدت در خانه حاج آقا علی، طبق مطالعه انجام شده، مطابق جدول شماره ۴، قابل ملاحظه است:

جدول ۴: جمع‌بندی شاخصه‌ها، تنظیم جدول: نگارندگان، (تاریخ تدوین: ۱۴۰۱).

شاخصه‌های کثرت به وحدت در خانه حاج آقا علی رفسنجان	
شاخصه مورد مطالعه	نمود عینی در خانه حاج آقا علی
هندسه و تناسب	بر اساس نمونه‌های مورد بررسی: بسیاری از نقوش دارای محور تقارن اند.
	در تزیینات گچبری مدور حداقل یک مرکز ثقل قابل تشخیص است.
	تزیینات گیاهی پیرامون طاق نماها ترکیب عمودی دارند. تکرار، جابه‌جایی، تغییر جهت و چرخش واحدهای بصری مشابه، در تزیینات گچبری، ساختارهای پویا ایجاد کرده‌است.
	متقارن و متقابل
عمودی	
متمرکز	
فعال	
ریتم	ریتم تکراری در طراحی فضای داخلی و ریتم تکاملی در تزیینات گچبری.
توازن	توازن در بخش‌هایی از بنا با کاربرد واحدهای بصری مشابه، تعریف می‌شود. همچنین، جابه‌جایی فاصله‌ها و حرکت واحدهای بصری، توازن پویا را شکل داده‌است.
نور	زاویه تابش نور بر روی سطوح که به ایجاد سایه می‌انجامد، تجلی کثرت در وحدت است. در نورگیر زیر گنبد، تابش نور از یک نقطه، طرحی از چشمه خورشید را تداعی می‌کند. همچنین کاربرد شیشه‌های رنگی که حاصل کثرت نور است، با اصل وحدت در کثرت قابل انطباق است. کاربرد نمادهایی همچون: خورشید، خروس، سرو، گل لوتوس و هدهد که با معانی عرفانی نور در ارتباط می‌باشند.
انسجام	کاربرد عناصر تصویری مشترک، مثل گل، برگ و پرند از مهم‌ترین عناصر ایجاد انسجام میان واحدهای بصری مختلف است. تعداد، تنوع و تکرار عناصر که منطبق بر کثرت است از دیگر موارد مرتبط با اصل کثرت در وحدت است.

کاوش اصل حکمی وحدت در کثرت در تزیینات خانه حاج آقا علی مطابق جدول شماره ۴، نشان می‌دهد؛ این اصل که رویکردی استعلایی دارد، در خانه به عنوان محل زیست و زندگی آدمی مورد استفاده قرار گرفته‌است. معماران و هنرمندان این عمارت، در پی ایجاد فضایی دل‌نواز، تفکر معنوی را نیز مورد توجه قرار داده‌اند. به نحوی که می‌توان گفت رویکرد اصلی در طراحی عناصر تزیینی خانه حاج آقا علی، ضمن زیباسازی محیط، ایجاد فضایی برای تعمق و اندیشه بوده‌است. به نحوی که می‌توان وحدت کثرات را القا کننده حرکت به سوی تعالی و وحدانیت دانست که بیش از همه در نقش درخت سرو و پرند متجلی شده‌است.

## منابع

۱. ابن عربی، محمدبن علی. (۱۳۸۹). شرح فصوص الحکم، (تحقیق و تصحیح: محسن بیدارفر)، تهران: بیدار.
۲. انصاری، مجتبی. شریفیان، احسان. عبدالمهدی، محمد مهدی. (۱۳۹۲). «وحدت گرای رویکردی الهی به طراحی شهری»، هویت شهر، اسفند ۱۳۹۲، دوره ۷، شماره ۱۶، صص ۲۷-۳۸.
۳. باستانی پاریزی، محمدابراهیم. (۱۳۵۴). پیغمبر دزدان، تهران: امیرکبیر.
۴. بلخاری قهی، حسن. (۱۳۹۵). فلسفه، هندسه و معماری، تهران: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

۵. بلخاری قهپی، حسن. (۱۳۹۰). مبانی عرفانی هنر و معماری اسلامی، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، سوره مهر.
۶. بوکهارت، تیتوس. (۱۳۹۲). *هنر اسلامی زبان و بیان*، ترجمه مسعود رجب‌نیا، چاپ دوم، تهران: سروش.
۷. بهزادی، رقیه. (۱۳۸۰). «نماد در اساطیر (فرهنگ نگاره‌ای نمادها در هنر شرق و غرب)» کتاب ماه هنر، مرداد و شهریور ۱۳۸۰، شماره ۳۵ و ۳۶، ص ۵۲-۵۶.
۸. تقی‌زاده، علیرضا و تقوایی، ویدا. (۱۳۹۸). «مخوابندگی فضایی، سیر تجلی وحدت در کثرت در معماری خانه‌های سنتی شوشتر»، *هویت شهر، زمستان ۱۳۹۸*، سال ۱۳، شماره ۴۰، صص ۹۱-۱۰۸.
۹. چیتیک، ویلیام. (۱۳۹۲). *عوامل خیال (ابن عربی و مسأله اختلاف ادیان)*، ترجمه: قاسم کاکایی، تهران: هرمس.
۱۰. حسونند، محمدکاظم و شمیم، سعیده. (۱۳۹۳). «بررسی نقش مایه گل لوتوس در هنر مصر، ایران و هند»، *جلوه هنر، فروردین ۱۳۹۳*، دوره ۶ شماره ۱، صص ۲۲-۴۰.
۱۱. راستی‌دوست، مصطفی. (۱۳۹۵). «خانه تاریخی حاج آقا علی بزرگ‌ترین خانه خشتی جهان». *دومین همایش بین‌المللی معماری و عمران و شهر سازی در آغاز هزاره سوم، تهران*.
۱۲. رجبی رستم آبادی، زهره و رضایی، حسین. (۱۳۹۵). «آرایه‌های گچبری بزرگ‌ترین خانه خشتی جهان (خانه حاج آقا علی قاسم‌آباد رفسنجان)» *کنفرانس بین‌المللی مهندسی عمران، معماری و منظر شهری* دانشگاه استانبول.
۱۳. روشنی، فرنوش. (۱۳۹۹). *عمارت کویر بزرگ‌ترین خانه خشتی دنیا*، تهران: نشر دانش پژوهان.
۱۴. سبزواری، ملاهادی. (۱۳۱۴). *شرح المنظومه*، تصحیح: آیت‌الله حسن‌زاده آملی، تهران: نشر ناب.
۱۵. سهروردی، شیخ شهاب‌الدین. (۱۳۴۸). *مجموعه آثار فارسی شیخ اشراق*، تصحیح سید حسین نصر و هانری کربن، تهران: انستیتو ایران و فرانسه.
۱۶. شمیسا، سیروس. (۱۳۷۷). *فرهنگ اشارات ادبیات فارسی*، ج ۲، تهران: فردوس.
۱۷. -صارمی، حمیدرضا. تقی‌نژاد، کاظم. پیری، سیما. (۱۳۹۵). «تجلی اصل وحدت در کثرت در مرکز محله شهر اسلامی، مطالعه موردی: میدان گاه عباسعلی شهر گرگان»، *شهر ایرانی - اسلامی*، زمستان ۱۳۹۵، سال ۷، شماره ۲۶، صص ۲۱-۲۹.
۱۸. علی‌آبادی، محمد. (۱۳۹۲). «معماری بی‌زمان، وحدت جوهره عقلی و گوناگونی پویانده صورت‌ها در ادوار به هم پیوسته تاریخ»، *مطالعات معماری ایران، بهار و تابستان ۱۳۹۲*، شماره ۳، صص ۷-۱۶.
۱۹. کاشانی، ملا عبدالرزاق. (۱۳۸۵). *شرح منزل السائرین*، قم: بیدار.
۲۰. مددپور، محمد. (۱۳۸۴). *حکمت انسی و زیبایی‌شناسی عرفانی هنر اسلامی*، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، سوره مهر.
۲۱. موسوی بجنوردی، کاظم. (۱۳۹۷). *دانشنامه فرهنگ مردم ایران، ویراستاران: اصغر کریمی، محمد جعفری*، ج ۲، تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.
۲۲. نجیب‌اوغلو، گلو. (۱۳۸۹). *هندسه و تزیین در معماری اسلامی (طومار تویقایی)*، ترجمه: مهرداد قیومی بیدهندی، تهران: روزنه.
۲۳. نصر، حسین. (۱۳۷۰). *جاودانگی و هنر: هنر قدسی*، ترجمه سید محمد آوینی، تهران: برگ.

۲۴. یاحقی، محمد جعفر. (۱۳۷۵). *فرهنگ اساطیر و اشارات داستانی در ادبیات فارسی*، تهران: سروش.

## References

1. Aliabadi, Mohammad (1392/2013). "Me'māri-ye Bizamān: Vahdat-e Jowhare-ye Aqli va Gunāguni-ye Puyande-ye Surat-hā dar Advār-e Beh-ham-peivaste-ye Tārikh", *Motāle'āte Me'māri-ye Irān*, 3, pp. 7-16.
2. Ansari, Mojtaba; Sharifian, Ehsan; Abdollahi, Mohammad Mahdi (1392/2013). "Vahdatgarāyi: Ruikardi Elāhi beh Tarrāhi-ye Shahri", *Hoviyat-e Shahr*, 7/16, pp. 27-38.
3. Bastani Parizi, Mohammad Ebrahim (1354/1976). *Peiqambar-e Dozdān*. Tehran: Amir Kabir.
4. Behzadi, Roghayyeh (1380/2000). "Namād dar Asātir (Farhang-e Negāre'i-ye Namād-hā dar Honar-e Sharq va Qarb)", *Ketāb-e Māh-e Honar*, 35-36: pp. 52-56.
5. Bolkhari Qahi, Hassan (1390/2011). *Mabāni-ye Erfāni-ye Honar va Me'māri-ye Eslāmi*. Tehran: Sazman-e Tabliqat-e Eslami & Sureh Mehr.
6. Bolkhari Qahi, Hassan (1395/2016). *Falsafeh, Hendeseh va Me'māri*. Tehran: Entesharat-e Daneshgah-e Tehran (Tehran University Pub).
7. Burckhardt, Titus (1392/2013). *Honar-e Eslāmi: Zabān va Bayān (Art of Islam: Language and Meaning)*. Translated to Persian by Masoud Rajabnia, Tehran: Soroush.
8. Chittick, William C. (1392/2013). *Avālem-e Khiyāl (Imaginal Worlds: Ibn al - Arabi and the Problem of Religious Diversity)*. Translated to Persian by Qasem Kaka'i, Tehran: Hermes.
9. Hassanvad, Mohammadkazem; Shamim, Sa'ideh (1393/2014). "Barrasi-ye Naqsh-māye-ye Gol-e Lotus dar Honar-e Mesr, Iran va Hend", *Jelve-ye Honar*, 6/1: pp. 22-40.
10. Ibn Arabi, Muhammad ibn Ali (1389/2010). *Sharh-e Fosus al-Hekam*. Edited by Mohsen, Tehran: Bidar.
11. Kāshāni, Mollā Abd or-Razzāq (1385/2006). *Sharh-e Manzel al-Sāerin*. Qom: Bidar.
12. Madadpour (1384/2005). *Hekmat-e Onsi va Zibā'i-shanāsi-ye Erfāni-ye Honar-e Eslāmi*. Tehran: Sazman-e Tabliqat-e Eslami & Sureh Mehr.
13. Mousavi Bojnordi (1397/2018). *Dāneshnāme-ye Farhang-e Mardom-e Irān*. Edited by Asghar Karimi & Mohammad Ja'fari, vol. 2, Tehran: Center for the Great Islamic Encyclopedia.
14. Nasr, Hossein (1370/1991). *Jāvdānegi va Honar: Honar-e Qodsi*. Translated to Persian by Mohammad Avini, Tehran: Barg.
15. Necipoğlu, Gülru (1389/2010). *Hendeseh va Taz'in dar Me'mari-ye Eslāmi (The Topkapı Scroll: Geometry and Ornament in Islamic Architecture : Topkapı Palace Museum Library MS H. 1956)*. Translated to Persian by Mehrdad Qayyumi Bidhendi, Tehran: Rowzaneh.
16. Rajabi Rostamabadi, Zohreh; Reza'i, Hossein (1395/2016). "Ārāya-hāye Gachbori-ye Bozorgtarin Khāne-ye Kheshti-ye Jāhān (Khāne-ye Hāj Āqa Ali, Qāsemābād-e Rafsanjān", *The International Conference of Civil Engineering, Architecture and Urban Landscape*, Istanbul University.

17. Rastidoust, Mostafa (1395/2016). “Khāne-ye Tārikhi-ye Hāj Āqā Ali, Bozorgtarin Khāne-ye Kheshti-ye Jāhān”, *2<sup>nd</sup> International Conference of Architecture and Urban Development at the Turn of the 3<sup>rd</sup> Millennium*, Tehran.
18. Roshani, Farnoush (1399/2020). *Emārat-e Kavir: Bozorgtarin Khāne-ye Kheshti-ye Donyā*. Tehran: Daneshpažuh.
19. Sabzevari, Mollahadi (1314/1935). *Sharh al-Manzumeh*. Edited by Ayatollah Hassanzadeh Amoli, Tehran: Nab.
20. Saremi, Hamidreza; Taqizadeh, Kazem; Piri, Sima (1395/2016). “Tajalli-ye Asl-e Vahdat dar Kasrat dar Markaz-e Mahalle-ye Shahr-e Eslāmi”, *Shahr-e Irāni-Eslāmi*, 7/26: pp. 21-29.
21. Shamisa, Sirius (1377/1998). *Farhang-e Eshārāt-e Adabiāt-e Fārsi*. Vol. 2, Tehran: Ferdows.
22. Suhrawardi, Shihab al-Din Yahya ibn Habash (1348/1969). *Majmu’eh Āsār-e Fārsi-ye Sheikh-e Eshrāq*. Edited by Seyyed Hossein Nasr & Henri Corbin, Tehran: Iran and France Institute.
23. Taqizadeh, Alireza; Taqavi, Vida (1398/2019). “Mehvarbandi-ye Fazāyi: Seir-e Tajalli-ye Vahdat dar Kasrat dar Me’māri-ye Khānehā-ye Sonnati-ye Shustar”, *Hoviyat-e Shahr*, 13/40: pp. 91-108.
24. Yahaghi, Mohammadja’far (1375/1995). *Farhang-e Asātir va Eshārāt-e Dāstāni dar Adabiāt-e Fārsi*. Tehran: Soroush.
25. <https://fa.tripyar.com/iran>